

5

Skąd pochodzi kategoria rodzaju w języku polskim?

Na Ziemi istnieje ponad siedem tysięcy języków, a każdy z nich posiada swoje własne spojrzenie na to, jakiego rodzaju lub kategorii będą używane w nim rzeczowniki. Dla przykładu słowo *śmierć* w języku polskim, łacińskim (*mors*) czy hiszpańskim (*muerte*) jest rodzaju żeńskiego, jednak w niemieckim (*Tod*), islandzkim (*dauði*) czy hebrajskim (*mawet*) posiada już rodzaj męski. Z kolei w języku angielskim (*death*), tureckim (*ölüm*) czy węgierskim (*halál*) w ogóle nie ma rodzaju. Nawet w samym języku polskim słowo *śmierć* ma synonimy w rodzaju męskim (*zgon*) i nijakim (*umieranie*). Co więcej ten sam rzeczownik może z czasem zmienić swój rodzaj lub posiadać kilka rodzajów naraz, np. staropolska *leń* w rodzaju żeńskim to dziś rzeczownik rodzaju męskiego (*ten leń*); poprawnie można powiedzieć zarówno wzorcowo *ta goleń*, jak i gwarowo *ten goleń*, a słowo *żołędź* zmieni swoje znaczenie w zależności od tego, czy będzie to *ten żołędź* (owoc dębu), czy *ta żołędź* (część ciała).

Dzisiaj często na rodzaj patrzy się jako na coś narzuconego – jakby Polacy kiedyś postanowili, że *walizka* będzie kobietą, *telefon* mężczyzną, a *krzesło* żadnym z nich. W rzeczywistości język polski, jako język fleksyjny, posiada różne deklinacje zależne od końcówki wyrazu, a te deklinacje nazywa się męską, żeńską i nijaką, podobnie jak rzeczowniki odmieniane według nich. Tak więc *ta walizka* będzie rodzaju żeńskiego, ponieważ odmienia się według deklinacji żeńskiej, posiadając końcówkę **-a**. Z kolei *ten telefon* będzie rodzaju męskiego, ponieważ odmienia się według deklinacji męskiej, posiadając końcówkę **-o**. Deklinacje istnieją od zarania dziejów, a nazwy przypadków jedynie pomagają nam w rozróżnieniu ich od siebie.

Nazwy rodzajów pochodzą od tego, jakie grupy rzeczowników najczęściej należą do danej deklinacji. Na przykład wiele określeń dotyczących kobiety odmienia się według jednej deklinacji, dlatego nazywa się ona **żeńską**: *ta kobieta, żona, niewiasta, baba, córka, siostra, ciotka, matka, dziewczyna, królowa*, ale też: *walizka, opłata, łyżka, głowa, biologia*. Podobnie z rzeczownikami deklinacji **męskiej**: *ten mąż, ojciec, chłopak, syn, brat, wujek, dziadek, wnuk, bóg, facet, król, ksiądz*, ale też: *telefon, podręcznik, język, mikrofon, list*. Z kolei słowa, które odmieniały się w jeszcze inny sposób i mogły dotyczyć zarówno kobiety, jak i mężczyzny, zyskały określenie **nijkich** (z łacińskiego *neutrum* – *neutralny, żaden*): *to dziecko, dziecię, niemowlę, imię, plemię, drzewo, jabłko, koło, niebo, zdrowie* itd.

A teraz poćwiczmy!

- 1 Rzeczowniki rodzaju żeńskiego mają przede wszystkim końcówkę **-a**. Mogą jednak być także zakończone na **-i** albo na spółgłoskę. Poniżej znajdują się przykłady takich rzeczowników. Uzupełnij tabelę za pomocą innych znanych Ci słów z podobnymi końcówkami.

-i	spółgłoska twarda	spółgłoska miękka	spółgłoska funkcjonalnie miękka
<i>gospodyni</i>	<i>brew</i>	<i>miłość</i>	<i>rzecz</i> <i>noc</i>

- 2 Jak odmieniają się wyżej wymienione rzeczowniki? Uzupełnij tabelę za pomocą właściwych form.

Liczba pojedyncza				
Mianownik	<i>gospodyni</i>	<i>brew</i>	<i>miłość</i>	<i>rzecz</i>
Dopełniacz	<i>gospodyni</i>		<i>miłości</i>	
Celownik		<i>brwi</i>		<i>rzeczy</i>
Biernik		<i>brew</i>	<i>miłość</i>	
Narzędnik	<i>gospodynią</i>			<i>rzeczą</i>
Miejscownik	<i>gospodyni</i>			
Wołacz	<i>gospodyni!</i>		<i>miłości!</i>	

Liczba mnoga				
Mianownik	<i>gospodynie</i>	<i>brwi</i>	<i>miłości</i>	<i>rzeczy</i>
Dopełniacz		<i>brwi</i>		<i>rzeczy</i>
Celownik		<i>brwiom</i>	<i>miłościom</i>	
Biernik				
Narzędnik	<i>gospodyniami</i>			
Miejscownik		<i>brwiach</i>		<i>rzeczach</i>
Wołacz	<i>gospodynie!</i>			<i>rzeczy!</i>

3 Uzupełnij poniższe zdania za pomocą słów podanych w nawiasie.

Przykład: Koło *gospodyní* (gospodyni – liczba mnoga) wiejskich zaprasza na warsztaty lepienia pierogów.

- Dzień dobry, chciałabym rozmawiać z (pani) Kowalską.
- Wczoraj w (noc) miałem bardzo dziwny sen.
- Dzięki (miłość) do ojczyzny mógł wciąż pisać wiersze i poematy.
- Rozmawiali o zupełnie nieważnych (rzecz – liczba mnoga).
- Jednej (rzecz) nie mogę zapomnieć: tego że nie miał dla mnie czasu.
- Czy mogę się z (pani – liczba mnoga) jeszcze zobaczyć w tym tygodniu?
- Z okazji Twojego święta życzę Ci wiele (radość).
- Pracował jak szalony, dniami i (noc – liczba mnoga).

- 4 Rzeczowniki rodzaju męskiego mają przede wszystkim końcówkę spółgłoskową. Mogą jednak być także zakończone na **-a**. Poniżej znajdują się przykłady takich rzeczowników. Uzupełnij tabelę za pomocą podanych w niej słów.

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
Mianownik	<i>turysta</i>	<i>kolega</i>	<i>turyści</i>	<i>koledzy</i>
Dopełniacz	<i>turysty</i>	<i>kolegi</i>		
Celownik			<i>turystom</i>	<i>kolegom</i>
Biernik				
Narzędnik	<i>turystą</i>	<i>kolegą</i>		
Miejscownik				
Wołacz			<i>turyści!</i>	<i>koledzy!</i>

- 5 Uzupełnij poniższe zdania za pomocą słów podanych w nawiasie. Użyj odpowiedniej formy gramatycznej.

Przykład: Przewodnik wraz z *turystami* (turysta – liczba mnoga) wszedł do amfiteatru.

- a) Publiczność w sali koncertowej powitała (artysta) brawami.
- b) Wczoraj byłem na spotkaniu ze znanym (poeta).
- c) Wszyscy (ekonomista – liczba mnoga) przewidują wysoką inflację.
- d) Obejrzeliśmy film biograficzny o znanym polskim (lekkoatleta).
- e) Nie widziałem twojego (kolega), wyszedł już?
- f) Drodzy (kolega – liczba mnoga)! Czas na podjęcie właściwej decyzji. Co robimy?
- g) Na gali prezes wręczył (artysta – liczba mnoga) nagrody pieniężne.

- 6 Rzeczowniki rodzaju nijakiego mają przede wszystkim końcówkę **-o** lub **-e**. Mogą jednak być także zakończone na **-ę** lub **-um**. Poniżej znajdują się przykłady takich rzeczowników. Uzupełnij tabelę za pomocą podanych w niej słów.

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
Mianownik	<i>imię</i>	<i>muzeum</i>	<i>imiona</i>	<i>muzea</i>
Dopełniacz	<i>imienia</i>	<i>muzeum</i>		
Celownik			<i>imionom</i>	<i>muzeom</i>
Biernik				
Narzędnik	<i>imieniem</i>	<i>muzeum</i>		
Miejscownik				
Wołacz			<i>imiona!</i>	<i>muzea!</i>

- 7 Uzupełnij poniższe zdania za pomocą słów podanych w nawiasie. Użyj ich w odpowiedniej formie gramatycznej.

Przykład: W wielu *muzeach* (muzeum) można oglądać wystawy poświęcone sztuce współczesnej.

- W (imię) naszej całej rodziny chcę Ci pogratulować tego wspaniałego sukcesu.
- Przed (muzeum) stał duży tłum. Wszyscy oczekiwali na otwarcie.
- Mój brat chodzi do tego (liceum).
- W ogrodzie zoologicznym chciał przede wszystkim przyrzeć się temu (terrarium).
- Co masz na (ramię)?

8 Przeczytaj poniższy tekst, a następnie wykonaj zadanie umieszczone poniżej.

Znana językoznawczyni, Anna Wierzbicka, w wielu swoich pracach pokazuje, że język i kultura są ze sobą nierozdzielnie związane. W jednej ze swoich najbardziej znanych pozycji *Słowa klucze. Różne kultury – różne języki* pokazuje, jak znaczenie danego wyrazu zależy od przedstawiciela danej grupy etnicznej czy narodowej. Doskonałym tego przykładem jest słowo „przyjaciół”. W kulturze polskiej jest to osoba bardzo nam bliska emocjonalnie, ktoś, na kim możemy zawsze polegać, na kogo możemy liczyć. Przyjaciół lubimy, a nierzadko kochamy. Tymczasem w kulturze anglosaskiej *przyjaciół* to często synonim słowa „kolega”. Z łatwością możemy przedstawić osobę, którą bardzo lubimy „Paul, my friend”, nawet jeśli nasza relacja nie jest bardzo bliska.

- a) Spróbuj opisać, kim jest *przyjaciół* w Twojej kulturze. Jakie ma znaczenie to słowo? Czy jest bliższe polskiemu, czy może angielskiemu?
- b) Podaj przykłady innych słów, które mają szersze lub węższe znaczenie w Twoim języku i – tym samym – nie odpowiadają dokładnie polskiemu.
- c) Czy różnice w znaczeniu słów mogą się stać źródłem nieporozumień pomiędzy przedstawicielami różnych kultur? Spróbuj przeanalizować znaczenie takich słów, jak: *punktualność, odpowiedzialność, miłość, rodzina*. Porównaj swoją interpretację z tymi, które przedstawili Twoi koledzy i Twoje koleżanki z grupy. Czy w Waszych językach podane słowa mają takie samo znaczenie, czy jednak widzicie różnice?

Ciekawostka

W języku polskim istnieją wyrazy, których najczęściej używa się w liczbie mnogiej – np.: *frytki, kluski, rodzynki, żelki* czy *landrynki*. Jako że rzadko mówi się o tych przedmiotach w liczbie pojedynczej, część Polaków używa form rodzaju męskiego (ten *frytek, klusek, rodzynek, żelek, landrynek*), a część form rodzaju żeńskiego (ta *frytka, kluska, rodzynka, żelka, landrynka*). Słownik PWN uznaje każdą z tych form za poprawną.

Podsumowanie

- Dzięki tej lekcji nauczyłem się/nauczyłam się
- Mogłem/mogłam powtórzyć
- Zrozumiałem/zrozumiałam
- Muszę jeszcze poćwiczyć
- Nie mogę zapamiętać
- Najważniejsze słowa i zwroty z tej lekcji to
- Najważniejszy problem gramatyczny to